

İmâdeddin Zengi'nin Siyasi, Askeri ve İdari Faaliyetleri (1127-1146)

Political, Military and Administrative Activities of Imadeddin Zengi (1127-1146)

Muhammet Sadık AKDEMİR

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi
Prof. Dr., Suleyman Demirel University Faculty of Theology
Islamic History Department
Isparta/Türkiye
sadikakdemir@sdu.edu.tr | orcid.org/0000-0003-1855-7264

Mehmet BEKTAŞ

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
Suleyman Demirel University Social Sciences Institute
Islamic History and Arts Department Postgraduate Student
Isparta/Türkiye
mhmt.bkts.1453@gmail.com | orcid.org/0000-0002-8267-2104

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 31 Ekim / October 2022

Kabul Tarihi | Accepted: 24 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi | Published: 20 Aralık / December 2022

Atıf | Cite as: Muhammet Sadık Akdemir, "İmâdeddin Zengi'nin Siyasi, Askeri ve İdari Faaliyetleri (1127-1146)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (Aralık 2022/2), 5-23.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

İmâdeddin Zengi'nin Siyasi, Askeri ve İdari Faaliyetleri (1127-1146) *

Öz

Tarihin farklı dönemlerinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerle adından söz ettiren şahsiyetler her zaman var olmuştur. İslâm dünyasının yetiştirdiği önemli devlet adamlarından olan İmâdeddin Zengi (ö.1146) bunlardan birisidir. O, 1087 yılında Musul'da dünyaya gelmiş ve babası Kasımuddavle Aksungur (ö.1094), Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Halep'in ilk valisi olmuştur. Daha çocuk yaşta babasını kaybeden İmâdeddin, babasının yakın arkadaşları olan Musul valileri tarafından yetiştirilerek siyasi ve askeri açıdan tecrübe edinmiştir. Kendisini yetiştiren valilerinin yanında Haçlı kontluklara karşı savaşarak ilk defa Haçlılara karşı savaş deneyimi yaşamıştır. İmâdeddin, sergilediği askeri başarıları neticesinde devlet adamlarının saygınlığını kazanmış ve ilk yöneticilik tecrübesini Vâsıt'ta edinmiştir. Burada gösterdiği siyasi, askeri ve idari başarıları, onun sırasıyla önce Basra'ya daha sonra Bağdat'a yönetici olarak atanmasını sağlamıştır. İmâdeddin Zengi'nin başarılı yönetimi onu daha üst mevkilere getirmiş ve Irak Selçuklu Sultanı Mahmud (ö.1131) tarafından 1127 yılında Musul valiliği görevine getirilmiştir. Sultan bunun yanında İmâdeddin'e yetiştirmesi için iki çocuğunu da vererek ona *Atabey* unvanını tevdi etmiştir. Sultanın, İmâdeddin'i valiliğe tayin etmesinin sebeplerinden en önemlisi Haçlı saldırılarını bertaraf edecek kişinin sadece o olduğuna inanmasıdır. Musul valiliği demek aynı zamanda Suriye'nin kuzeyi ve el-Cezîre bölgesinden de sorumlu olmak demektir. Musul'da yönetimi ele alan Atabey İmâdeddin Zengi, kısa sürede el-Cezîre bölgesinde egemenliğini sağlamış siyasi faaliyetlerini yürüttüğü topraklarda Türkmen ve Kürt beyliklerin elindeki önemli kaleleri ele geçirerek hâkimiyet alanını genişletmiştir. Bölgede mevcut olan Haçlı kontluklarının zararlı faaliyetleri Müslümanların huzurunu kaçırmakta ve onları tehdit etmekteydi. İşte bu Haçlı gücünü kırmayı amaçlayan İmâdeddin, ilk olarak çevredeki Müslüman emirlikleri tek çatı altında toplamayı daha sonra tek vücut halinde Haçlılara karşı savaşarak onları bölgeden söküp atmayı hedeflemiştir. Nitekim planlarını bir bir uygulayan Atabey İmâdeddin, 1144 yılında Urfa Kontluğunu fethederek Haçlılara ağır bir darbe indirmiş ve İkinci Haçlı Seferi'ne sebep olmuştur. Bu fetih Müslüman âleminde büyük bir mutluluğa sebep olurken Avrupa ve Doğu'daki Hristiyanlar için hüsrana sebep olmuştur. Araştırmanın amacı, cesareti ve yiğitliği ile Haçlılara karşı cihadın öncüsü olan bu önemli şahsiyetin siyasi, askeri ve idari misyonlarını ortaya çıkarmak ve önemini gelecek nesillere aktarmaktır. O, Nûreddin Mahmud Zengi (ö.1174) ve Selâhaddin Eyyûbî (ö.1193) gibi güçlü devlet adamları tarafından da örnek alınmış ve başarılı faaliyetleriyle dönemine damgasını vurmuştur. Hazırlanan bu çalışmada XI. yüzyılın sonlarından XII. yüzyılın ortalarına kadar İmâdeddin Zengi'nin hayatı araştırılmış ve onun Musul valiliğine geldiği andan ölümüne kadar geçen süre zarfında Irak Selçuklu Sultanlığı, Müslüman emirlikler, Haçlı kontluklar ve Bizans İmparatorluğu ile temasları

* Bu makale “Zengiler Devleti'nin Kurucusu İmâdeddin Zengi'nin İslam Tarihindeki Yeri” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

tasnif edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında idaresi altındaki yerlerde sergilediği yönetim anlayışından da kısaca bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmâdeddin Zengi, Musul Valiliği, Irak Selçuklu Sultanlığı, Haçlılar, Urfa Haçlı Kontluğu.

Political, Military and Administrative Activities of Imadeddin Zengi (1127-1146)

Abstract

There have always been personalities who made a name for themselves with the activities they carried out in different periods of history. Imadeddin Zengi (d.1146), one of the important statesmen raised by the Islamic world, is one of them. He was born in Mosul in 1087 and his father Kasımuğdevle Aksungur (d.1094) became the first governor of Aleppo, which was a part of the Great Seljuk State. Imadeddin, who lost his father when he was a child, was brought up by the governors of Mosul, who were close friends of his father, and gained political and military experience. He had the first experience of fighting against the Crusaders by fighting against the Crusader counties alongside the governors who trained him. Imadeddin gained the respect of statesmen as a result of his military successes and gained his first managerial experience in Vasıt. The political, military and administrative successes he showed here enabled him to be appointed as an administrator to Basra and then to Baghdad, respectively. The successful management of Imadeddin Zengi brought him to higher positions and he was appointed as the governor of Mosul by the Iraqi Seljuk Sultan Mahmud (d.1131) in 1127. In addition, the Sultan gave Imadeddin the title of *Atabey* by giving him two children to raise. The most important reason for the Sultan to appoint Imadeddin to the governorship was that he believed that he was the only one who would eliminate the Crusader attacks. Being the governor of Mosul also meant being responsible for northern Syria and the al-Jazeera region. Atabey Imadeddin Zengi, who took over the administration in Mosul, established his dominance in the al-Jazeera region in a short time and expanded his dominance by capturing important castles in the hands of the Turkmen and Kurdish principalities in the lands where he carried out his political activities. The harmful activities of the Crusader counties in the region were disturbing the peace of the Muslims and threatening them. Aiming to break this Crusader power, Imadeddin first aimed to gather the surrounding Muslim emirates under one roof, then to fight against the Crusaders as a single body and drive them out of the region. As a matter of fact, Atabey Imadeddin, who implemented his plans one by one, conquered the Urfa County in 1144, dealt a heavy blow to the Crusaders and caused the Second Crusade. While this conquest caused great happiness in the Muslim world, it caused frustration for Christians in Europe and the East. The aim of the research is to unearth the political, military and administrative missions of this important figure as well as to pass its importance on to next generations, because he was the pioneer of jihad against the Crusaders with his courage and valor. He was also taken as an example by powerful statesmen such as Nureddin Mahmud Zengi (d.1174) and Selâhaddin Eyyübî (d.1193) and left his mark on his period with his successful activities. In this study,

the life of Imadeddin Zengi from the end of the 11th century to the middle of the 12th century was investigated and his contacts with the Iraqi Seljuk Sultanate, the Muslim emirates, the Crusader counties and the Byzantine Empire from the time he became the governor of Mosul until his death were tried to be presented by classifying. In addition, the management approach he displayed in the places under his administration was briefly mentioned.

Keywords: Imadeddin Zengi, Mosul Governorate, Iraqi Seljuk Sultanate, Crusaders, Crusader County of Urfa.

Giriş

Coğrafi olarak Cezîre bölgesi, Suriye'nin doğusunda, Gaziantep ve Maraş gibi şehirlerin güneydoğusunda yer almaktadır. Bölgenin güneyinde Irak, doğusunda Doğu Anadolu bulunmaktadır.¹ Zengiler Hanedanlığının kurucusu Atabey İmâdeddin Zengi'nin bulunduğu Suriye ve Cezîre coğrafyası çeşitli devletlerin, kontlukların ve emirliklerin etkisi altında bulunmaktaydı. Bölgedeki Müslüman beylikler -Zengiler Hanedanlığı da dâhil- Irak Selçuklu Sultanlığına, sultanlıkta Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı idi. Bölgenin bir diğer önemli gücü Abbâsîler Devleti ise Müslümanların halifesi konumundaydı. Abbâsîler ilk zamanlar sadece dini konularda faaliyet gösterirken daha sonra siyasi faaliyetler içerisine girerek koruyucusu olduğu Büyük Selçuklu Devleti'ne ve ona bağlı sultanlıklar ile atabeyliklere karşı mücadele etmiştir.² Müslümanlar arasındaki siyasi çekişmelerden yararlanan Haçlılar bu topraklarda XI. yüzyılın son yıllarında gerçekleştirdikleri Birinci Haçlı Seferi sonucunda çeşitli kontluklar kurmuşlar ve Müslümanlar açısından bir tehdit oluşturmuşlardır.³

İç karışıklıkların ve savaşların meydana geldiği dönemde Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Musul'a vali olarak atanan İmâdeddin Zengi, göstermiş olduğu askeri ve idari başarıları ile döneme damgasını vurmuş, adından söz ettirmiş bir devlet adamı olmuştur. Asıl maksadı Avrupa'nın şımartılmış çocukları olan Haçlıları bölgeden söküp atmak olan Atabey Zengi, öncelikle bölgede İslâm birliğini sağlama yoluna giderek çevredeki beylikleri tek çatı altında toplamaya gayret etmiş daha sonra tek vücut halinde Haçlılara karşı cihat politikası izlemiştir. O, benimsediği yönetim ve cihat anlayışı ile kendisinden sonra gelen oğlu Nûreddin Mahmud Zengi ve Eyyûbîler Devleti'nin kurucusu Selâhaddin Eyyûbî gibi önemli devlet adamlarının öncüsü olmuştur.

İmâdeddin Zengi'nin Musul Valiliğinden Önceki İdari Görevleri

Zengiler Devleti'nin kurucusu Ebü'l-Muzaffer (Ebü'l-Cûd) el-Melik el-Mansûr eş-Şehîd İmâdeddin Zengi b. Aksungur b. Abdillâh (ö.1146), 1087 yılında Halep'te doğmuştur ve Kasımdedevle Aksungur'un (ö.1094) tek oğludur. Bazı kaynaklarda 1085 yılında doğduğu

¹ Ramazan Şeşen, "Cezîre", *DİA*, TDV Yayınları, C. 7, İstanbul, 1993, s. 509-511.

² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, C. 2, Ankara, 2011.

³ Bölgede kurulan Haçlı kontlukları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, C. 2, Ankara, 2008.

kaydedilmiştir.⁴ Babası, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (ö.1092) yakın arkadaşlarından ve komutanlarındanıdır.⁵ Halep şehri 1086 yılında Ukaylilerin elinden alınınca Sultan Melikşah, Aksungur'u *Kasımdedvele* unvanıyla Halep valiliğine tayin etmiştir. Böylece Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk Halep valisi Kasımdedvele Aksungur olmuştur.⁶ Sultan Melikşah'ın ölümüyle kardeşi Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş (ö.1095) ile Melikşah'ın oğlu Berkyaruk (ö.1104) arasında 1094 yılında savaş cereyan etmiştir. Bu savaşta Aksungur, Berkyaruk'un tarafında yer almıştır. Seb'in Deresi yakınlarında yapılan savaşta Tutuş galip gelmiş ve Aksungur bu savaşta öldürülmüştür.⁷

Küçük yaşta babasını kaybeden İmâdeddin'e sırasıyla Kürboğa (ö.1102), Musa et-Türkmani (ö.1102), Çökürmüş (ö.1107), Çavlı (ö.1116), Mevdud (ö.1113) ve Aksungur el-Porsuki (ö.1126) gibi Musul'a vali olan kişiler sahip çıkmış onun eğitimiyle ilgilenmişlerdir. Buna mukabil İmâdeddin de onlara Musul valilikleri süresince idari ve askeri işlerinde yardımda bulunmuştur. O, daha küçük yaşlarda binicilik, ok atma, kılıç kullanma gibi savaş eğitimleri almıştır. 1096 yılında Musul'a vali olan Kürboğa, İmâdeddin'i yanına getirterek himayesi altına almıştır.⁸ Musul'da yetişip gençlik yıllarını burada geçiren Zengi, ileride yarı bağımsız devletini kurmasında küçüklüğünden beri bu topraklarda bulunması etkili olmuştur.

İmâdeddin Zengi, ilk savaş tecrübesini 1101 yılında Kürboğa'nın yanında elde etmiştir. O Artukluların hâkimiyetindeki Amid muhasarasında yer almıştır.⁹ Ertesi sene Kürboğa'nın vefat etmesiyle yerine Musa et-Türkmani vali olmuştur. Musa'nın kısa süren valiliğinden sonra Çökürmüş Musul'a vali tayin edilmiştir.¹⁰ Çökürmüş ile daha samimi bir ilişki geçiren Zengi, ileride Musul valisi olduğu dönemde onun torunuyla evlenmiştir.¹¹ Çökürmüş'ün ölümünden sonra Çavlı, Musul valiliğine getirilmiştir. Zengi, ilk defa Çavlı'nın Musul yöneticiliği döneminde Haçlılarla savaşmıştır. Daha on sekiz yaşlarında genç bir delikanlı olan İmâdeddin, 1108 yılında Antakya Haçlı Kontluğu ile yapılan savaşa katılmıştır. Bu savaşta Çavlı yenilmiş ordusu geri çekilmiştir.¹² Çavlı'nın yenilgisi Musul

⁴ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, Neş. Abdulkadir Tuleymat, Daru'l-kütübi'l-hadise, Kahire, 1963, s. 15.; İbnü'l-Adîm, *Buğyetu't-Taleb fi Tarihi Halep (Seçmeler)*, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi* adıyla çev. Ali Sevim, Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 157.

⁵ Halil İbrahim Gök, "Musul Atabegliği: Zengiler (Musul Kolu:1146-1233)", *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, Ankara, 2001, s. 1.

⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Çev. Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağrakça vd., Bahar Yayınları, C. 10, İstanbul, 1987, s. 136-137.; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi*, Atatürk University Press, Erzurum, 1978, s. 19.

⁷ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 144-148.

⁸ Ebu Şâme, *Kitabu'r-Ravdateyni fi Ahbari Devleteyni en-Nuriyyeti ve's-Salahiyyeti*, Notlar ve açıklamalar: İbrahim Şemsi, Daru'l-Kutubi'l-ilmiiyye, C. 1, Beyrut, 2002, s. 147.; Gök, *a.g.t.*, s. 3.

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 316.; Işın Demirkent, "Kürboğa", *DİA*, TDV Yayınları, C. 26, Ankara, 2002, s. 562-563.

¹⁰ Gök, *a.g.t.*, s. 3.

¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 340-341.; Osman Gürbüz, "XII. Yüzyıl İslâm Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmâdeddin Zengi", *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, Erzurum, 2012, s. 53.; Gök, *a.g.t.*, s. 3.

¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 372.

valiliğinden azledilmesine sebep olmuş, yerine 1110 yılında Mevdud geçmiştir. İmâdeddin, Mevdud döneminde de Haçlılara karşı mücadelelere katılmış cesurca savaşması ve başarılar elde etmesi sebebiyle adından söz ettiren bir delikanlı olmuştur. Nitekim Haçlıların elinde bulunan Taberiye muhasarasında gösterdiği olağanüstü kahramanlığı ve gözü karalığı orada bulunan insanlar tarafından konuşulmuştur. Mevdud'un 1114 yılında Bâtını bir grup tarafından öldürülmesi üzerine Musul valiliğine Aksungur el-Porsuki geçmiştir. Porsuki'nin Musul yönetimi döneminde de yine Haçlılarla mücadelelere devam edilmiş, İmâdeddin'de onun yanında savaşlara katılmıştır. Gençliğinde birçok savaşa katılan Zengi'nin şanı günden güne her yere yayılmıştır.¹³

İmâdeddin Zengi'ye Vâsıt ve Basra İktalığı ile Bağdat Şahneliğinin Verilmesi

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın (ö.1118) vefat etmesi üzerine oğlu Mahmud sultanlığını ilan etmiştir. Fakat amcası Sencer de sultanlık için mücadele halindeydi. 1119 yılında yapılan Save Savaşı neticesinde Mahmud yenilmiş Sencer ise Büyük Selçuklu sultanı olmuştur. Mahmud, amcası Sultan Sencer (ö.1157) tarafından Irak Selçuklu Sultanlığının başına getirilmiştir.¹⁴ Mahmud'un (ö.1131) Irak Selçuklu sultanı olmasına kardeşi Mesud isyan ederek asker toplamaya başlamıştır. Mesud, zamanında babası Muhammed Tapar tarafından Aksungur el-Porsuki'nin yanına yetiştirilmesi için verilmişti. İmâdeddin ile bu zamanda tanışmışlar ve dostluk kurmuşlardı. Daha sonra Mesud, Atabeyi Aksungur'un yanından alınarak Cüyuş Bey'in atabeyliğinde onun yanına verilmişti. Zengi, arkadaşı olan Mesud'a bu başkaldırmanın yanlış olduğunu derhal bu hatadan dönmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak kendisine yöneltilen bu sözleri umursamayan Mesud, Atabeyi Cüyuş Bey'in de kıskırtmasıyla savaş hazırlıklarına devam etmiş, Hille Emiri Dübeys b. Sadaka'nın (ö.1135) da desteğini almıştır. Abbâsî Halifesi Müsterşid (ö.1135) ise Sultan Mahmud'un tarafındaydı. Esedabad'da yapılan savaşta Mahmud, kardeşi Mesud'u bozguna uğratmıştır. Halife, Dübeys'in muhtemel saldırı girişimine karşı Sultan Mahmud'dan kendisini korumasını talep etmiştir. Sultan da halifenin bu isteği üzerine Aksungur el-Porsuki'yi bir nevi askeri valilik olan *Irak şahneliğine* atamıştır.¹⁵

İmâdeddin Zengi'nin cesareti ve askeri alanda gösterdiği başarılar neticesinde Sultan Mahmud, kendisine Vâsıt şehrini *ikta* olarak vermiştir. 1123 yılında Dübeys b. Sadaka, halife üzerine sefere çıkınca Aksungur, İmâdeddin Zengi'nin de aralarında bulunduğu birkaç komutana halifeye yardım etmeleri için haber göndermiştir. Zengi'nin halife safında yer aldığı savaşta Dübeys bozguna uğratılmıştır. Kaynaklarda halifenin neredeyse mağlup olacağı sırada İmâdeddin Zengi'nin tam zamanında yetişerek savaşı lehlerine çevirdiği geçmektedir.¹⁶ Sultan Mahmud, Zengi'nin göstermiş

¹³ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 16-19.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 399.

¹⁴ Alptekin, *a.g.e.*, s. 22.; Gök, *a.g.t.*, s. 4.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 428.; Ebu Şame, *a.g.e.*, s. 186.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 21-22.; Gürbüz, *a.g.m.*, s. 53.; Gök, *a.g.t.*, s. 4-5.; Abdulcelil Işık, "İmâdeddin Zengi'nin Cesareti ve Başarılarında Rolü", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 2, Haziran, 2020, s. 306.

¹⁶ Alptekin, *a.g.e.*, s. 23-24.; Gök, *a.g.t.*, s. 5.; Işık, *a.g.m.*, s. 309.

olduğu askeri başarısından ötürü ona Vâsıt'tan sonra Basra'yı da ikta olarak vermiştir. İmâdeddin Zengi, yönetimi altındaki insanlara karşı iyi muamelede bulunması ve adil davranması sebebiyle halkın sevgisini kazanmıştır. Bölgede çapulculuk yapan bedevilere karşı başarılı mücadeleler ortaya koymuş ve güvenliği arttırmıştır.¹⁷

1126 yılında Bağdat şahnesi Zekevi ile Halife Müsterşid arasında anlaşmazlık baş göstermiştir. Halife Bağdat'taki Selçuklu otoritesinden rahatsız olduğu için siyasi faaliyetlere kalkışarak civardaki beyliklerden asker toplamaya başlamıştır. Zekevi durumu derhal Sultan Mahmud'a haber verince sultan, Bağdat'a sefere çıkmaya karar vermiştir. Basra'da bulunan Zengi'ye de haber göndererek halifeye karşı sefere çıkmasını emretmiştir. Halife, Afif adındaki komutanını askeri birlikle Vâsıt'a göndermiştir. Durumu haber alan İmâdeddin, Vâsıt'a gelerek halifenin gönderdiği askeri birliği bozguna uğratmıştır.¹⁸ Sultanın ordusunun yenilmek üzere olduğu esnada Bağdat'a giren Zengi ve askerleri, sultana rahat bir nefes aldirmiş halife ise telaşa kapılarak barış istemek zorunda kalmıştır.¹⁹ Sultan Mahmud bölgenin güvenli olması ve otoritesinin tehlikeye girmemesi için İmâdeddin Zengi'yi göstermiş olduğu askeri başarılarından ötürü 1126 yılında *Bağdat şahnesi* olarak görevlendirmiştir.²⁰

İmâdeddin Zengi'nin Musul Valiliği Görevi

Musul valisi Aksungur el-Porsuki'nin Bâtıniler tarafından bir Cuma namazı esnasında öldürülmesiyle yerine oğlu İzzeddin Mesud (ö.1127) geçmiştir. Aradan çok zaman geçmeden İzzeddin de ölünce Musul valiliğine 1127 yılında İmâdeddin Zengi tayin edilmiştir. Onun vali olmasında gösterdiği başarılı yönetim ve bazı devlet adamlarının desteği etkili olmuştur. Sultan Mahmud, valilik görevinin yanı sıra iki oğlu Alparslan ve Ferruḫşah'ı da İmâdeddin Zengi'nin yanına vererek onun atabey unvanı almasını da sağlamıştır.²¹ Böylelikle Zengiler Hanedanlığının temelleri atılmıştır.

Atabey İmâdeddin Zengi, Musul'a vali olunca ilk işi bazı görevliler atamak olmuştur. Nasreddin Çakır'ı (ö.1145) Musul Kalesi dizdarlığına, Bahaaddin Şehrizoni'yi (ö.1138) kadılığa ve Selahaddin Yağısıyan'ı (ö.1157) ise hacipliğe atamıştır. Musul valiliği görevi aynı zamanda el-Cezîre ve Suriye'nin kuzey bölgelerini de kapsamaktaydı. Bunun için Zengi, bölgede siyasi birliği sağlamak için derhal harekete geçmiştir.²² Onun asıl maksadı Haçlılara karşı cihat etmek ve onları Suriye topraklarından söküp atmaktır. Bu yüzden Atabey öncelikle bölgedeki Müslüman emirlikleri hâkimiyeti altında toplayıp daha sonra tek bir vücut halinde Haçlılara karşı savaşmayı planlamaktaydı. İlk olarak Cizre'yi kuşatıp hâkimiyeti altına alan Atabey, ertesi sene Halep'te çıkan karışıklıklar sebebiyle Halep'e doğru hareket etmiştir. İç karışıklıkları bastırmaları için önden Hasan Karakuş ve

¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 478-479.; İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 28.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 28.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 502-503.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 23-24.; Gök, *a.g.t.*, s. 6.

²⁰ Alptekin, *a.g.e.*, s. 27.; Gök, *a.g.t.*, s. 6.

²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 501,508-509.; İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 70.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 27-28.

²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 510.; Gök, *a.g.t.*, s. 7.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 31.

Sungur Dıraz adlı iki görevliyi göndermiştir. Şehre varan görevlilerden Hasan Karakuş geçici olarak Halep valisi olmuştur. Yolu üzerinde bulunan Nusaybin, Sincar, Habur, Harran ve Menbic'i kendisine tâbi hale getiren Atabey İmâdeddin, Halep'e ulaşınca yönetimi ele almıştır. Halk tarafından sevgiyle karşılanan Zengi, şehirde nizamı sağlamıştır.²³ Bundan önce Haçlıların sürekli Halep'e saldırılar düzenlemesi halkı ve şehri yıpratmış idi. İmâdeddin Zengi, Halep'in yönetimini ele alınca Haçlılara karşı başarılı mücadeleler ortaya koymuş ve buradaki Müslümanlar Haçlı saldırılarından kurtularak rahat bir nefes almışlardır.²⁴

Sultan Mahmud'un Vefat Etmesinden Sonra İmâdeddin Zengi'nin Tutumu

1131'de Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un vefat etmesiyle boş kalan sultanlık tahtı için mücadeleler ortaya çıkmıştır. Mahmud'un oğlu Davud (hük.1131-1132) küçük yaşta sultanlığın başına geçince amcası Mesud ve destekçileri isyana kalkışmışlardır. Davud, bu isyanı bastırmak üzere sefer düzenlemiş ancak başarılı bir sonuç alamadan dönmüştür.²⁵ Bu sırada Atabey, Sultan Mahmud'un vefat haberini alır almaz Halife Müsterşid'e haber göndererek atabeyi olduğu Mahmud'un oğlu Alparslan'ın adına hutbe okunmasını istemiştir. Amacı Alparslan'ı sultan seçtirip yönetimde söz sahibi olmak istemesiydi. Fakat halife bu talebi reddetmiş ve Davud'un sultanlığı için hutbe okunacağını bildirmiştir.²⁶ Diğer yandan sultanlık için mücadeleye devam eden Mesud, hutbeyi kendi adına okutup sultanlığını onaylatmak için Bağdat'a halife üzerine sefere çıkınca İmâdeddin Zengi'den kendisine yardım etmesini rica etmiştir. Atabey, bu ricayı kabul ederek Mesud'un tarafında olmuş ve askerleriyle beraber o da Bağdat'a doğru yola çıkmıştır. Bu arada Mahmud'un bir başka oğlu Selçukşah da sultanlık için mücadeleye girişmişti. Selçukşah daha önceden halifeyle ittifakı sebebiyle savaşta ona yardım etmek için Bağdat'a gitmiş, Mesud ile İmâdeddin Zengi'nin gelmesini beklemekteydi. Mesud'dan önce Bağdat yakınlarına ulaşan Atabey İmâdeddin, Selçukşah'ın ordusuyla karşılaşınca aralarında savaş meydana gelmiş ve Zengi bu savaştan mağlup olarak ayrılarak Musul'a dönmüştür.²⁷ Mesud, Bağdat'a ulaşmadan müttefiki İmâdeddin'in mağlup olduğunu işitince Halife Müsterşid ve Selçukşah ile antlaşma yapmıştır. Aralarındaki antlaşmanın maksadı Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'i tahttan indirmektir. Böylelikle halife siyasi olarak rahat hareket edecek, Mesud ve Selçukşah ise sırasıyla devletin başına geçecekti.²⁸ Ancak bu üçlü ittifak 1132 yılında Sultan Sencer ile yapılan

²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 510,513-514.; İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 36-38.; Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 20.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 33.; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, TTK Yayınları, C. 2, Ankara, 1994, s. 87.; Taner Atmaca, "X-XIII. Yüzyıllar Arasında Halep ve Çevresi", *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2010, s. 38-39.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 510-514.

²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 531-532.

²⁶ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, Kayihan Yayınevi, C. 4, İstanbul, 1984, s. 96.; Fatma İnce, "Nureddin Mahmud Zengi ve Haçlılar'la Mücadelesi", *Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)*, Niğde, 2011, s. 27-28.

²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 531-533.; Köymen, *a.g.e.*, s. 176-180.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 36.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 532-533.; Köymen, *a.g.e.*, s. 180-181.

savaşta yenilince planları suya düşmüştür. Sultan Sencer ise Irak Selçuklu Sultanlığının başına yeğeni Tuğrul'u (hük.1132-1134) geçirmiştir.²⁹

Halife, Sultan Sencer ile yapılan bu savaşa katılmamıştı. Çünkü mütteliklerinin gerisinden gelmekteydi. Mesud'un ve Selçukşah'ın yenildiğini duyunca Bağdat'a dönmüştür. Kaynaklarda geçtiği üzere Bağdat'a dönmesinin bir nedeni de Sultan Sencer'in tarafında yer alan Atabey Zengi'nin halifeliğin merkezi olan Bağdat'a doğru sefere çıkmasıdır. Zengi'den önce Bağdat'a varan halife, hızlı bir şekilde savaş için hazırlık yapmıştır. Aradan çok vakit geçmeden Atabey İmâdeddin Bağdat önlerinde belirince iki ordu savaşa tutuşmuş ve az sayıdaki halifenin ordusu Atabey Zengi'yi bozguna uğratmıştır.³⁰ Halife Müsterşid bu zaferle yetinmeyip İmâdeddin'i ortadan kaldırmak için Musul'a gitmiştir. Atabey, halifenin geldiğini haber alınca Musul'da idareyi vekili Nasreddin Çakır'a vererek kendisi askeri birlikle şehrin dışına çıkıp dışarıdan gelecek olan erzak yardımlarını kesmeyi amaçlamıştır. Halife Müsterşid iki aydan fazla süren kuşatmadan bir sonuç alamayarak muhasaraya son vermiş ve Bağdat'a dönmüştür.³¹ Ertesi yıl 1134 senesinde Atabey Zengi, halifeye hediye olarak değerli eşyalar göndererek barış teklif etmiş, halifenin bu teklife olumlu cevap vermesi üzerine aralarında barış sağlanmıştır.³²

Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul'un vefat etmesiyle Mesud, başkent Hemedan'a ulaşarak sultanlığın başına geçmiştir. 1135 yılında Halife Müsterşid ile Mesud arasında vuku bulan savaşta halifenin ordusu yenilmiş Müsterşid esir düşmüştür. Sultan Mesud'un olmadığı bir vakit çadırında Bâtını fedailer tarafından öldürülen Halife Müsterşid'in yerine oğlu Raşid hilafet makamına geçmiştir. Halife Raşid Billah (hük.1135-1136), babasının ölmesinde Sultan Mesud'un parmağının olduğunu düşünerek sultana karşı Davud ve İmâdeddin'den yardım alarak savaş hazırlıklarına başlamıştır. 1136 yılında gerçekleşen savaşta Sultan Mesud savaşın başlarında yenilmek üzereyken daha sonra üstünlüğü ele geçiren taraf olmuş ve savaşta galip gelmiştir. Savaşın sonunda İmâdeddin Zengi, Halife Raşid ile Musul'a dönmüş, diğer müttelik Davud Azerbaycan'a kaçmıştır. Sultan Mesud ise Bağdat şehrine girerek yeni halifeyi kendisi belirlemiştir.³³ Musul ve çevresinde Halife Raşid adına hutbeler okunması nedeniyle yeni Halife Müktefi Liemrillah (hük.1136-1160), Musul valisi Zengi'den kendisini halife olarak kabul etmesi halinde bazı vaatlerde bulunmuştur. Atabey çıkarları gereği Müktefi'nin halifeliğine biat ederek Raşid'i korumayı bırakmıştır. Bunun üzerine Raşid kendisine bağlı askeri birliklerle Musul'dan ayrılıp Azerbaycan bölgesine gitmiştir.³⁴ Mehmet Altay Köymen eserinde Atabey Zengi'nin yeni halife Müktefi'ye biat etmesinde Sultan Sencer'in etkisinin olduğundan bahsetmektedir. Sencer bir elçi aracılığıyla İmâdeddin'e haber göndererek Musul ve

²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 533-534.

³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 535.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 37-38.

³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 17-18.; Köymen, *a.g.e.*, s. 215-218.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 38-39.

³² İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 47.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 26.

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 41-42,45-47.; Köymen, *a.g.e.*, s. 286-290,298-299.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 43.; İnce, *a.g.t.*, s. 30.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 48-49.; Köymen, *a.g.e.*, s. 301-303.

çevresinde Müktefi'yi halife olarak tanımasını emretmiştir. Bunun üzerine Atabey İmâdeddin, sultanın emrini yerine getirmiştir. Raşid'e ise bu durumu uygun bir dille anlatarak onun bölgeden sağ salim gitmesini sağlamıştır.³⁵

1143 senesinde Sultan Mesud, İmâdeddin Zengi'nin bölgede daha fazla güçlenmesini istemediği için sefer düzenlemeye karar vermiştir. Zengi, sultanın kendisi üzerine sefer hazırlığına başladığını haber alınca sultana yüz bin dinar vermeyi teklif ederek anlaşmak istediğini iletmıştır. Sultan Mesud da yapılan bu teklifi kabul etmiştir. Sultan, İmâdeddin'in güçlü bir askeri yapıya ve kalelere sahip olduğunu biliyordu. Ayrıca Haçlılara karşı Zengi'nin başarılı mücadeleler ortaya koyduğunu ve ondan başkasının Haçlılara karşı başarılı olamayacağını düşünüyordu. Bunun için kendisiyle savaşmayı değil, iyi geçinmeyi istemekteydi. Hatta Mesud, iyi geçinmenin bir göstergesi olarak İmâdeddin'den paranın bir kısmını göndermesini istememiştir.³⁶

İmâdeddin Zengi'nin Bölgedeki Türkmen ve Kürt Beylikleri ile İlişkileri

Atabey Zengi, 1128 yılında Halep şehrinde ortaya çıkan karışıklıkları ve Haçlıların şehre düzenledikleri saldırıları önlemek için sefere çıktığı vakit güzergâhı üzerinde bulunan Artukluların Mardin koluna mensup Nusaybin şehrini hâkimiyeti altına almıştır.³⁷ Nusaybin'den sonra Serce'nin muhasara altına alındığını duyan Artuklu beyleri Rükneddin Davud (hük.1109-1144) ve Hüsameddin Timurtaş (hük.1122-1154), Atabey İmâdeddin'e karşı savaş açmışlardır. Dârâ'da yapılan savaşta az sayıdaki Zengi'nin ordusu galip gelmiş, Artuklu beyleri geri çekilmişlerdir. Hasankeyf Emiri Davud daha sonra intikam almak için İmâdeddin Zengi'nin idaresi altındaki Cizre'yi yağmalamış, Atabeyin üzerine geldiğini işitince oradan kaçmıştır.³⁸ Mardin Emiri Hüsameddin Timurtaş ise Zengi'nin nüfuzlu bir kişiliğe ve güçlü bir orduya sahip olduğunu bildiğinden ona karşı mücadele etmemiş ve kendisine tâbi olduğunu bildirmiştir. 1133'te Halife Müsterşid'in, Atabey Zengi'yi ortadan kaldırmak için Musul'u kuşatması esnasında Davud bu muhasaraya katılarak halifeye yardım etmiştir. Muhasaranın başarısız olmasından bir sene sonra İmâdeddin, Timurtaş'ın desteğini de alarak Davud'un ordusuyla Amid'de karşılaşmıştır. Yapılan savaş neticesinde Davud bozguna uğramış ve kaçmıştır.³⁹ Atabey böylelikle bölgedeki Artuklu birliğini parçalamayı amaçlamış Davud'un gücünü kırıp yıpratarak onu kendisine bağlı hale getirmeye çalışmıştır.

1138 senesine gelindiğinde İmâdeddin Zengi ile Davud arasında yumuşama dönemine girilmiştir. Bunun sebebi Suriye bölgesine Bizans İmparatoru Komnenos'un (hük.1118-1143) sefer düzenlemesiydi. Zengi'nin Bizans askerleriyle mücadele ettiğini haber alan Davud, oğlu Kara Arslan'ı Zengi'ye yardım etmesi için görevlendirmiştir. Ancak Bizans askerlerinin savaştan mağlup olup çekildiklerini haber alan Kara Arslan, seferi yarıda bırakarak memleketine dönmüştür. Bu olaydan

³⁵ Köymen, *a.g.e.*, s. 301-303.

³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 90.; Hasan, *a.g.e.*, s. 100.

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 511.; Aydın Usta, "İmâdeddin Zengi ve Artuklular", *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, Aralık, 2007, s. 125-126.

³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 524-525.; Usta, *a.g.m.*, s. 126.

³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 23-24.; Usta, *a.g.m.*, s. 127-128.

sonra ikili arasındaki yumuşama uzun sürmemiş, tekrar eski günlerine dönmüşlerdir. Bu arada Atabey Zengi, Timurtaş'ı yakınında tutmak için ona çeşitli topraklar vermiş ve kızı Safiye Hatun ile evlenmiştir.⁴⁰ İmâdeddin, Davud'un hâkimiyetinde olan Cebelcur, Siirt, Hizan gibi yerleri zapt ederek Davud'a darbe üstüne darbe indirmiştir. Davud'un müttefiki İnaloğullarının elindeki önemli bir şehir olan Amid de Zengi'ye bağlılığını bildirince artık Davud için barış istemek kaçınılmaz olmuştur. Daha fazla direnç gösteremeyen Davud, İmâdeddin'e haber gönderip sulh anlaşması yapmak istediğini bildirmiştir.⁴¹

Rükneddin Davud'un 1144 senesindeki ölümü üzerine Hasankeyf Artuklularının yeni hükümdarı Kara Arslan (hük.1144-1167) olmuştur. Ancak Davud'un bir diğer oğlu Arslan Doğmuş da beyliğin başına geçmek için kardeşine karşı isyan etmiştir. Arslan Doğmuş'un, Zengi'den kendisine yardım etmesini istemesi üzerine Atabey Zengi için bir fırsat doğmuş ve bu talebi kabul ederek Kara Arslan'ın elindeki bazı yerleri almak için harekete geçmiştir. Çermik, Hani, Ergani gibi yerleri ele geçiren Atabey Zengi karşısında başarılı olamayan Kara Arslan, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud'dan (hük.1116-1155) yardım talep etmiştir. Bu talep üzerine Sultan I. Mesud, Kara Arslan'a yardım etmek maksadıyla çok sayıda askeri birliği onun yanına göndermiştir. Gelişmeler üzerine Atabey Zengi Kara Arslan'ın üzerine gitmemiş ve geri dönmüştür.⁴² Aynı yıl içerisinde Kara Arslan, Timurtaş'ın gönderdiği orduya yenilmiş ve beylik iyice bunalıma girmiştir. Zor durumda kalan Kara Arslan çareyi Urfa Haçlı Kontu II. Joselin'den (hük.1131-1150/1159) yardım istemekte bulmuştur. İmâdeddin Zengi'ye karşı kendisine yardım etmesi halinde konta Babula Kalesi'ni vereceğini vaat etmiştir. Kara Arslan'ın Urfa kontuyla ittifak ettiğini haber alan İmâdeddin Zengi bu durumu fırsata çevirmeyi düşünmüş ve yıllarca Müslümanlara eziyet eden Haçlılardan Urfa'yı alma planları yapmaya başlamıştır.⁴³

Atabey Zengi, Suriye ve el-Cezîre bölgelerinde Müslüman emirlikleri tek çatı altında toplamak için mücadelesine devam ederek Artukluların yanı sıra bölgedeki güçlü beyliklerden Dımaşk Atabeyliği'ni de hâkimiyeti altına almak istiyordu. Dımaşklılardan önemli şehirleri Hama ve Humus şehirlerini gözüne kestiren İmâdeddin bir plan yaparak bu atabeyliği kendisine tabi hale getirmeyi amaçlamıştır. O, Haçlılara karşı cihat ederken çevredeki beyliklerden yardım talep etmiş, bunun üzerine Dımaşk Emiri Böri (hük.1128-1132), Hama yöneticisi olan oğlu Sevinç komutasında bir askeri birliği Zengi'ye yardım etmesi için göndermiştir. Aslında Atabeyin bu cihat çağrısı bir taktikten ibaretti. İmâdeddin yanına gelen Sevinç'i esir almış ve vakit kaybetmeden valisiz kalan Hama şehrine

⁴⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid-Artuklular Kısmı*, Nşr. Ahmed Savran, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1987, s. 57-58.; Usta, *a.g.m.*, s. 128-129.; Gök, *a.g.t.*, s. 12.

⁴¹ İbnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 64.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 86.; Usta, *a.g.m.*, s. 129-130.

⁴² İbnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 64-65.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 82.; Usta, *a.g.m.*, s. 130.; Remzi Ataoğlu, "Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 1989, s.73.

⁴³ Demirkent, *a.g.e.*, s. 142.; Usta, *a.g.m.*, s. 131.

hareket ederek orayı kolayca ele geçirmiştir. Hama'dan sonra Humus'a yönelen Atabey, şehri kuşatmış fakat Dımaşk askerlerinin güçlü direnişi sebebiyle başarısız olarak Musul'a dönmüştür.⁴⁴

Böri'nin oğlu Sevinç'e gelince o, İmâdeddin'in siyasi çıkarları gereği daha önceden Böri'nin elinde esir bulunan Dübeys b. Sadaka'nın kendisine verilmesi karşılığında serbest bırakılmıştır.⁴⁵ Böri'nin vefatından sonra yerine geçen oğlu Şemsülmülk İsmail (hük.1132-1135) zamanında atabeylik iç karışıklık ve isyanlarla sıkıntılı zamanlar geçirmiştir. Bazı devlet adamlarının ve annesinin kendisini beyliğin başından indirmek istemeleri üzerine İsmail, Atabey Zengi'den kendisine yardım etmesini istemiş ve yardımının karşılığında ise Dımaşk Atabeyliği'nin yönetimini kendisine vereceğini vaat etmiştir. İmâdeddin Zengi, bu fırsatı kaçırmayıp derhal bölgeye hareket etmiştir. Fakat bu yazışmalardan haberi olan İsmail'in annesi Zümürür Hatun ve adamları 1135 senesinde İsmail'i öldürerek yerine kardeşi Şehabeddin Mahmud'u (hük.1135-1139) geçirmişlerdir. Dımaşk'a geldiğinde İsmail'in öldürüldüğünü haber alan İmâdeddin Zengi yine de şehri almak için harekete geçmiştir. Şehri vermek istemeyen yeni Vali Mahmud karşısında Atabey, şehri muhasara altına almıştır. Uzun süren muhasara sonucunda Dımaşk şehri ele geçirilememiştir. Kuşatmanın kaldırılmasında halifenin arabuluculuğu da etkili olmuştur.⁴⁶

İmâdeddin Zengi, 1137 yılında Dımaşk Atabeyliği'ne hâkim olmak için tekrar Humus'u muhasara altına almıştır. Ancak bu girişiminde de başarısız olan Atabey, beyliği ele geçirmenin başka bir yolunu düşünerek Mahmud'un annesi Zümürür Hatun ile evlenmeye karar vermiştir. Zümürür Hatun ve oğlu Mahmud'un, Zengi'nin evlenme talebine sıcak bakmaları neticesinde evlilik gerçekleşmiştir. Atabey İmâdeddin bu beylikle akrabalık bağına daha fazla güçlendirmek isteyip kızını da Mahmud ile evlendirmiştir.⁴⁷ 1139 yılında Mahmud'un öldürülmesi ile Dımaşk yöneticisiz kalmış ve Zümürür Hatun oğlu Mahmud'u öldürenlerin bulunması hususunda eşi İmâdeddin Zengi'den yardım istemiştir. O esnada Baalbek kuşatmasında olan Atabey, hızlı bir şekilde kuşatmayı kaldırıp Dımaşk'a hareket etmiştir. Dımaşk yolundayken beyliğin başına Cemaleddin Muhammed'in (hük.1139-1140) geçirildiğini haber alan Atabey Zengi, daha fazla gitmeyip tekrar Baalbek'e hareket etmiş ve orayı ele geçirmiştir.⁴⁸

1140 senesinde Atabey İmâdeddin Zengi, Dımaşk üzerine bir saldırı daha gerçekleştirmiştir. Bu sefer daha kararlı bir şekilde ilerleyen Zengi kuşatmadan önce bir askeri birliği bozguna uğratmıştır. Daha sonra şehir kuşatılmıştır. Kuşatma o kadar çok şiddetlenmiştir ki, Vali Cemaleddin Muhammed teslim olmayı kabul etmiştir. Fakat diğer devlet adamları teslim olma konusuna soğuk baktıkları için buna engel olmuşlardır. Bu arada Cemaleddin nedendir bilinmez bir hastalığa

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 520-521.; İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 159.; El-Azîmî, *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, Çev. Ali Sevim, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s. 65-66.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 527-528.; İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 143-144.; İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 46-47.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 26-27,29-31.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 53-54.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 58.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 59.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 68-69.; El-Azîmî, *a.g.e.*, s. 78.

yakalanarak vefat etmiştir.⁴⁹ Kuşatma devam ederken Dımaşk'ın sözü geçen meşhur komutanlarından Üner, İmâdeddin Zengi'ye karşı Kudüs Haçlı Kralı Fulk'tan (hük.1131-1143) yardım istemiştir. Bu yardımın karşılığında ise krala para gönderilmesi ve bazı kalelerin verilmesi vaat edilmiştir. Anlaşmayı kabul eden Kral Fulk askerleriyle beraber yardım etmek üzere Dımaşk'a hareket etmiştir. Dımaşklılardan Haçlılarla yaptığı anlaşmadan haberdar olan Zengi, iki müttefik arasında kapana kısılmamak için kuşatmayı kaldırıp Halep'e gitmiştir.⁵⁰

Bölgedeki Kürt beyliklerinden Hamidiye Beyliği, 1133 yılında Halife Müsterşid'in Musul'u kuşatması sırasında halifeye yardım etmişti. Bu yüzden İmâdeddin Zengi bu beyliği cezalandırmak için harekete geçmiştir. Hamidiye Beyi İsa'nın yönetiminde olan bu beylik üzerine sefere çıkan Atabey Zengi, Şuş, Kevaşi Akr el-Humeydiye gibi kaleleri ele geçirince beylik İmâdeddin Zengi'ye tâbi olduğunu bildirmiştir.⁵¹ Hamidiye Beyliği'ni hâkimiyeti altına aldıktan sonra bölgedeki ilerleyişine devam eden Zengi, Hakkâri bölgesine giderek Ebu'l-Heyca ve oğullarının yönetiminde olan bazı önemli kaleleri ele geçirmiştir.⁵² Hakkâri bölgesindeki faaliyetlerini sürdüren Atabey İmâdeddin, Eşeb Kalesi'ni yıktırıp yerine *İmâdiye* adında yeni bir kale inşa ettirmiş ve bu kalenin yönetimini Nasreddin Çakır'a devrederek kendisi Musul'a dönmüştür.⁵³ İmâdeddin Zengi'nin, bu beyliklerin yanı sıra iyi geçindiği Kürt beyler de vardı. Bunlardan birisi olan Necmeddin Eyyûb⁵⁴ Tikrit Kalesi'nin hâkimiydi. Atabey Zengi, Selçukşah ve Halife Müsterşid karşısında aldığı yenilgilerden sonra Tikrit Kalesi'ne sığınmıştı. Kale hâkimi Necmeddin Eyyûb ise İmâdeddin'e iyi muamele etmiş ve Musul'a dönmesinde yardımcı olmuştu. Bu iyilik karşısında İmâdeddin Zengi topraklarını genişlettiği zaman Necmeddin'e bazı yerlerin yönetimini vermiş ve onu yakın komutanları arasına dâhil etmiştir.⁵⁵ Netice olarak Atabey Zengi, bölgedeki Müslüman beylikleri kendi hâkimiyeti altında toplamaya önem vermiş, böylelikle Haçlılarla mücadele halindeyken hem tek vücut halinde savaşmaya hem de kendisine arkadan saldıracak Müslüman bir beylik bırakmamaya gayret etmiştir.

İmâdeddin Zengi'nin Bölgedeki Haçlılar ile İlişkileri

Atabey Zengi, valiliği döneminde Haçlılarla ilk kez 1128 yılında temasa geçmiştir. İmâdeddin, valiliğe geldiği ilk yıllarda Müslüman beylikleri hâkimiyeti altında toplamaya çalışırken Müslümanların idaresi altında bulunan Harran'ı ele geçirmiş ve o bölgede etkin güç olan Urfa kontu II. Joselin ile iki yıl süreli barış antlaşması yaparak hem muhtemel bir saldırının önüne geçmiş hem de

⁴⁹ Runciman, *a.g.e.*, s. 186.; Marwah Rıdha, "İmâdeddin Zengi Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri", *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2014, s. 65-66.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 73.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 61-62.; Demirkent, *a.g.e.*, s. 134.; Runciman, *a.g.e.*, s. 186-187.; Mehmet Emin Yağmur, "Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Hayatı ve Haçlılar ile Mücadelesi", *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)*, Elâzığ, 2016, s. 16.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 24.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 80.

⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 24-25.

⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 88.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 82.

⁵⁴ Eyyûbîler Devleti'nin kurucusu Selâhaddin Eyyûbî'nin babasıdır. Bkz. Ramazan Şeşen, "Selâhaddin-i Eyyûbî", *DİA*, TDV Yayınları, C. 36, İstanbul, 2009, s. 337-340.

⁵⁵ Bekir Biçer, "Orta Çağda Suriye'de Kürt Varlığı", *Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Haziran, 2020, s. 194.

zaman kazanmıştır.⁵⁶ 1130 yılına gelindiğinde ise Haçlıların hâkimiyetinde bulunan Esarib Kalesi ele geçirilmiş ve Haçlılara karşı Halep şehrinin emniyetinin sağlanması açısından önemli bir adım atılmıştır.⁵⁷ Kaynaklarda Esarib'in ele geçirilmesi hakkında bahsedilenleri kısaca anlatmak gerekirse, Kalenin muhasara altına alındığını duyan Haçlı kontlar derhal yola çıkmışlardır. İmâdeddin Zengi, yardıma gelen diğer Haçlılara karşı savaş düzeni alarak kuşatmaya ara vermiştir. İki ordu karşılaştıkça aralarında şiddetli bir şekilde savaş başlamış ve bu kanlı çarpışma sonucunda Atabey Zengi'nin ordusu Haçlıları bozguna uğratmıştır. O, askerlerine sağ olan bir tane dahi Haçlı asker kalmamasını emretmiştir. Zengi'nin zafer elde ettiğini gören kaledeki Haçlılar daha fazla direnememiş ve kale teslim alınmıştır. Müslüman tarihçilerden İbnü'l-Esîr (ö.1233), Haçlı askerlerin İmâdeddin Zengi'yi gördükleri zamanki endişelerini eserinde şöyle anlatır: “...*Bu, hakkında konuştuğumuz Taberiye’de kahramanlık gösteren kişi değil midir? Oysa bugün o çok sayıda asker ve silahla gelmişken onunla nasıl baş edilir? Umursamazlık fikrinden kurtulun. Onu savmada su çarkı gibi hareket etmeyin. Bu bulutun vadiyi seliyle doldurması kaçınılmazdır. Bu yangının her yere kıvılcımlarının ulaşması muhakkaktır. Bu cüretkârlığın zararının yerleşim yerlerine de çöllere de ulaşacağı kesindir. Bu durumda Müslümanlar bizden daha şanslı olurlar...*”⁵⁸

Haçlıların elindeki bir diğer önemli kale olan Barin'i gözüne kestiren İmâdeddin Zengi 1137 senesinde kaleyi muhasara altına almıştır. Bu kaleyi düşürmek istemesinin sebebi ise geçmişte Dımaşklılara ait olan Humus'un kuşatılmasında Barin'deki Haçlıların kendisine karşı savaşmak için harekete geçmeleridir. Bu yüzden kaledekileri cezalandırmak istemiştir. Kalenin kuşatıldığını haber alan Haçlı kontlardan II. Raimond ve Fulk, Atabey Zengi'ye karşı savaş hazırlıklarını tamamlayarak yola çıkmışlardır. Kale önünde karşılaşılan ordular şiddetli bir şekilde savaşa tutuşmuş ve savaşın sonunda Haçlılar bozguna uğramıştır. Kral Fulk kaçarak kaleye sığınmış Raimond ise esir alınmıştır. Uzun süren kuşatmanın sonunda kale İmâdeddin'e teslim edilmiş, Kral Fulk ise Zengi'nin kalenin teslim edilmesi karşılığında kralın serbest bırakılacağına dair söz vermesi üzerine özgür bırakılmıştır.⁵⁹

Urfa'nın İmâdeddin Zengi Tarafından Fethi

Atabey Zengi, Suriye'nin kuzey bölgesinde varlığını sürdüren ve kurulduğu andan itibaren bölgedeki Müslümanlar için tehdit arz eden Urfa Haçlı Kontluğunu fethetmeye karar vermiştir. İmâdeddin, kontların birbirleriyle anlaşamamalarını ve birbirlerine olan güvensizliklerini fırsat bilip Urfa kontunun şehirde olmadığı bir anda saldırı planlamıştı. Daha önceden Hasankeyf Emiri Kara Arslan'ın, Urfa kontuyla yapmış olduğu ittifaktan yararlanmak isteyen Zengi, Urfa Kontu II. Joselin'i şehirden çıkarma planları yapmaktaydı. Bunun için Kara Arslan üzerine sahte bir harekât düzenleyerek

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 511.; İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 37.; Gülay Öğün Bezer, “İmâdüddin Zengi”, *DİA*, TDV Yayınları, C. 44, İstanbul, 2013, s. 258-261.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 39.; Işık, *a.g.m.*, s. 314.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 40-41.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 523-524.; Runciman, *a.g.e.*, s. 162.; Işık, *a.g.m.*, s. 315.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 53-55.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 57-58.; Gülay Öğün Bezer, “İmâdüddin Zengi”, s. 258-261.

kontu şehirden çıkarmayı düşünmüştür. Kara Arslan, İmâdeddin Zengi'nin kendisine karşı sefere çıktığını haber alınca derhal Joselin'den yardım istemiştir. Atabeyin tam da düşündüğü gibi Urfa kontu yardım etme amacıyla askerleriyle birlikte şehirden çıkmıştır. Artık Urfa şehri yöneticisiz ve askeri güçten yoksun kalmıştır. Hemen harekete geçen İmâdeddin Zengi, Urfa'yı muhasara altına almıştır. Kaynaklarda bu fetih hareketinde Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un bizzat emir verdiği kaydedilmiştir.⁶⁰

Şehirde yönetimi Latin Başpiskoposu II. Hugue ve diğer Hristiyan din adamları almışlardı. Atabey Zengi, İslami kaidelere uygun kan dökülmeden şehrin teslim edilmesini isteyen bir konuşma yapmıştır. Buna mukabil Hugue diğer Haçlıların durumdan haberdar olup yardıma geleceklerini ümit ederek Zengi'nin talebini reddetmiş ve onu küçük düşüren sözler sarf etmiştir. Bunun üzerine İmâdeddin tarafından hücum emri verilerek kaleye şiddetli saldırılar düzenlenmiştir. Urfa'nın kuşatıldığı haberini alan Kont II. Joselin bir şey yapamamış ve yardım gelmesini beklemiştir. Urfa şehri Atabey Zengi'ye yardıma gelen Türkmen ve Kürt beylerin de desteğiyle dört bir yandan kuşatılmıştır. Müslüman askerler tarafından surlar mancınıklarla dövülürken surların arkasına atılan oklarla şehirdekiler teslim olmaya zorlanmıştır. Urfa önlerine Atabey tarafından her gün yeni askeri birlikler sevk edildiği için yardıma gelen diğer Haçlı kontlar hiçbir şey yapamamışlardır. Bir ay kadar süren muhasaranın ardından 24 Aralık 1144 senesinde bir Noel akşamı şehre girilmiştir. Müslümanlar önlerine gelen herkesi öldürerek iç kaleye doğru ilerlemişlerdir. Askerlerin şehre girdiğini gören halk, bir anda kaçışmaya başlamış ve yaşanan izdiham neticesinde pek çok kişi hayatını kaybetmiştir. Ölüler arasında Başpiskopos Hugue de bulunmaktaydı. İmâdeddin Zengi şehre girince gördüğü manzara karşısında askerlerine durmalarını, yerli halka dokunulmamasını ancak Haçlı askerlerini gördüklerinde öldürmelerini emretmiştir.⁶¹ İbnü'l-Esir, bu hususla ilgili şunları aktarmıştır: "*Zengi, Urfa'yı görünce hoşuna gitti ve böyle bir şehrin tahrip edilmesinin doğru bir hareket olmayacağını düşündü. Hemen emir verip askerler arasında münadiler dolaştırdı ve erkek, kadın, çocuklardan ne almışlarsa evlerine geri vermelerini ve ev eşyalarıyla ticari emtiayı da iade etmelerini istedi. Askerler aldıkları her şeyi iade ettiler. Alınan mallardan ve eşyalardan hiçbir şey kaybolmadı...*"⁶²

Urfa'nın Zengi tarafından fethi Müslüman dünyasında büyük bir sevince sebep olurken Avrupa ve Orta Doğu'daki Hristiyan âlemi için büyük bir üzüntüye yol açmıştır. Nitekim dönemin Abbâsî Halifesi Müktefi tarafından Atabey İmâdeddin'e bu başarısından dolayı *Zeynü'l-İslâm, el-Melik el-Mansûr* ve *Nâsıru'l-Emîri'l-Mü'minîn* unvanları tevdi edilmiştir.⁶³ Urfa fatihi İmâdeddin, bölgedeki fetihlerine devam etmek üzere Urfa'nın yönetimini Zeyneddin Ali Küçük'e (ö.1167) vererek şehirden ayrılmıştır. 1145 senesinde Haçlıların yönetimindeki Suruç ele geçirilmiş, daha sonra

⁶⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 94-95.; Coşkun Alptekin, "Musul Atabeyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (DGBİT)*, Çağ Yayınları, C. 7, İstanbul, 1988, s. 545.; Demirkent, *a.g.e.*, s. 143-144.; Runciman, *a.g.e.*, s. 193-194.; Yağmur, *a.g.t.*, s. 20.; Gök, *a.g.t.*, s. 13-14.

⁶¹ Demirkent, *a.g.e.*, s. 144-147.; Runciman, *a.g.e.*, s. 194-195.; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekaynamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrnt D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2000, s. 297-298.; Gök, *a.g.t.*, s. 14.

⁶² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 95.

⁶³ Demirkent, *a.g.e.*, s. 149.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 63-65.; Gök, *a.g.t.*, s. 15.

da Birecik kuşatılmıştır. Ancak bu kuşatma sırasında kendisine Musul'da vekili olarak bıraktığı Nasreddin Çakır'ın öldürüldüğü haberi ulaşınca kuşatmayı kaldırarak Musul'a dönmüştür. Zengi'nin bölgeden uzaklaştığını duyan II. Joselin, Urfa'yı tekrar almak için harekete geçmiş ve şehirdeki Ermeniler de isyan başlatmışlardır. Fakat durum büyümeden Zeyneddin Ali Küçük tarafından engellenmiş, isyan edenlerden bazıları idam edilmiş, diğerleri de sürgüne gönderilmiştir.⁶⁴

İmâdeddin Zengi'nin Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos ile Teması

İmparator II. Komnenos, Suriye bölgesine 1137 ve 1142 yıllarında iki kez sefer düzenlemiştir. Bu gerçekleştirmiş olduğu seferlerin sebebi ise Haçlı kontların imparatorluğa aykırı hareket etmelerinin önüne geçmek ve bölgedeki Müslümanların gücünü kırmaktır. Bu seferlerin ilki imparatorun İmâdeddin Zengi ile karşılaşması açısından önemlidir. 1137 senesinde Antakya Prensi Raimond (hük.1136-1149) üzerine harekât düzenleyen İmparator Komnenos önce Haçlı kontların hâkimiyetinde bulunan Silifke, Çukurova, Tarsus ve Adana'yı ele geçirmiş, daha sonra Ermenilere ait Anazarba Kalesi'ni almıştır. Yoluna devam eden imparator, bir yaz gününde Antakya'ya ulaşarak şehri muhasara altına almıştır. Bu arada Antakya Prensi Raimond, İmâdeddin Zengi'nin Barin kuşatmasına müdahale etmek için gittiği seferden yeni dönmüştü. Raimond hem yorgun olan askerleri hem de imparatorun gücü sebebiyle barış istemek zorunda kalarak Bizans İmparatorluğuna bağlılık yemini etmiştir. Buna mukabil imparator da Müslümanların elinde bulunan bazı şehirleri ele geçirip Raimond'a vereceğini bildirmiştir.⁶⁵

İmparator, 1138 yılının ilkbahar ayında Müslüman hâkimiyetindeki Buzaa Kalesi'ni ele geçirmiştir. Ele geçirilen Müslümanlar zorla Hristiyanlaştırılmış, din değiştirmeyenler ise şiddet görmüş veya öldürülmüştür. Buradan sonra Halep üzerine sefere devam eden imparator, şehre vardığında güçlü bir direnişle karşılaşmıştır. Halepliler derhal Atabey Zengi'ye haber gönderip İmparatorun geldiğini bildirmişlerdir. İmâdeddin Zengi ise emri altındaki komutanlardan Zeyneddin Ali Küçük'ü ve Savar isimli komutanı Haleplilere yardım etmeleri için göndermiştir. Halep'in Müslümanlarca güçlü bir şekilde savunulduğunu gören imparator kuşatmayı kaldırarak geri çekilmiştir. Kuşatmanın kaldırılmasının ardından İmparator Komnenos, Halep'e yakın bir yerde bulunan ve daha önceden Zengi tarafından ele geçirilen Esarib Kalesi'ne yönelerek orayı ele geçirmiştir.⁶⁶ Esarib'den sonra Munkızoğulları'nın hâkimiyetinde bulunan Şeyzer kuşatılmıştır. Munkızoğulları Emiri Ebu'l-Asakir, Bizans ve Haçlı kuvvetlere karşı yardım etmesi için İmâdeddin Zengi'ye haber göndermiştir. Bölgedeki Bizans-Haçlı ittifakını yok etmek isteyen Atabey, imparatora karşı yardım etmesi için Sultan Mesud'dan askeri birlik istemiş ve kendisi askerleriyle beraber Şeyzer'e doğru yola çıkmıştır. Şeyzer yakınlarında bir yerde konaklayan Zengi, erzak yardımı için

⁶⁴ Alptekin, *a.g.e.*, s. 65-66.; Demirkent, *a.g.e.*, s. 152.; Gök, *a.g.t.*, s. 14.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 55-56.; Işın Demirkent, "Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış (1098-1146)", *Belleten Dergisi*, S. 206, C. 53, 1989, s. 172.; Demirkent, *a.g.e.*, s. 116-120.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 69-70.; Runciman, *a.g.e.*, s. 174-175.

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 58-59.; El-Azîmî, *a.g.e.*, s. 75-76.; Demirkent, *a.g.e.*, s. 121-122.; Alptekin, *a.g.e.*, s. 72.; Işık, *a.g.m.*, s. 316-317.

yoldan geçen Hristiyan askerlere baskınlar düzenleyerek düşmanı bunaltmıştır.⁶⁷ Günlerce süren kuşatmanın ardından başarılı olamayacağını anlayan Bizans imparatoru muhasarayı kaldırmıştır. Atabey Zengi, Hristiyan askerlerin şehrin önünden ayrıldıklarını öğrenince hemen peşlerine düşmüş, arkada kalan bir askeri birliği yakalayarak öldürmüştür. İmparatorun ele geçirdiği Buzaa Kalesi'ne yönelip tekrar hâkimiyeti altına alan İmâdeddin Zengi, bölgede elden çıkan bazı yerleri ele geçirerek esir edilen Müslümanları kurtarmıştır.⁶⁸

İmparator II. Komnenos, üç yıl kaldığı Suriye bölgesinden ayrılırken Haçlı kontları ve Ermeni Krallığı'nı itaati altına almayı başarmış fakat Müslümanlar karşısında pek başarılı olamamıştır. Onun, Müslümanlar karşısında başarısız olmasında İmâdeddin Zengi büyük bir rol üstlenmiştir. Nitekim Haçlı ve Bizans askerlerine karşı sergilemiş olduğu başarılı mücadeleler neticesinde Atabey Zengi için şairler övgü dolu şiirler kaleme almışlardır.⁶⁹

İmâdeddin Zengi'nin Vefatı

Urfa'nın fethinden iki yıl sonra Ukayloğullarının hâkimiyetinde bulunan Caber Kalesi'ni ele geçirmek için harekete geçen Zengi, bir taraftan da Hüsameddin el-Kürdi'nin elinde olan Fenek Kalesi'ne askeri birlik göndermiştir. Atabey Zengi ve ordusu Caber Kalesi önlerine varır varmaz kuşatma girişiminde bulunmuşlardır. Kalenin kan dökülmeden teslim edilmesini talep eden İmâdeddin, isteğinin olumsuz cevaplanması üzerine saldırıyı başlatmıştır. Kuşatma günlerdir sürerken 1146 yılının 14 Eylül gecesi İmâdeddin Zengi kendi adamları tarafından öldürülmüştür. Müslüman ve Gayrimüslim kaynaklarda geçtiği üzere onu öldüren, hizmetçilerinden Yarınkuş adlı kişidir.⁷⁰ İbnü'l-Adîm'in (ö.1262) anlatımına göre Atabey bir sebepten ötürü aralarında Yarınkuş'un da bulunduğu hizmetçilerine kızmış bunun üzerine Yarınkuş ise intikam almak için İmâdeddin'i uyuduğu esnada öldürmüştür.⁷¹ Zengi'nin son anları ile ilgili İbnü'l-Esîr ise şunları aktarmıştır: *"Babam Zengi'nin yakın adamlarından birinden naklen şunları anlatmıştı: "Bu haberi alır almaz derhal yanına koştum. Zengi, henüz ölmemişti. Beni görünce kendisini öldüreceğimi zannederek şehadet parmağıyla bana işaret edip merhamet diledi. Ben Zengi'nin heybetinden korktum ve hemen o anda ruhunu teslim etti. Allah rahmet etsin."*⁷² Atabey Zengi'nin cenazesi Rakka'ya götürülerek Sıffin'de Ali Meşhedî'nin yanına defnedilmiştir.⁷³

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 60-61.; Runciman, *a.g.e.*, s. 177.; Işık, *a.g.m.*, s. 317.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 56.; Demirkent, *a.g.e.*, s. 124.; Işık, *a.g.m.*, s. 317-318.

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 56.; Işık, *a.g.m.*, s. 318.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 103-104.; İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 70.; İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 167-168.; Demirkent, *a.g.e.*, s. 152.; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 298-299.; Runciman, *a.g.e.*, s. 197.; Gök, *a.g.t.*, s. 16-17.

⁷¹ İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 167-168.

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, s. 104.

⁷³ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, s. 79.; İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 170.; Gürbüz, *a.g.m.*, s. 54.

Sonuç

Atabey Zengi, küçük yaşta babasını kaybedince Musul valileri yanında yetişmiş ve onların gözetiminde eğitim alması sağlanmıştır. Musul'a vali olmadan önce askeri başarıları neticesinde kendisine bazı şehirlerin yönetimi verilmiştir. Musul valiliğine geldiği andan itibaren ölümüne kadar hemen hemen her gününü yoğun bir şekilde siyasi ve askeri faaliyetlerle geçiren Zengi, yönetimi altındaki yerlerde halkına karşı iyi davranmış, Haçlıların saldırılarını bertaraf etmeye çalışmıştır. O, Selçuklu Devleti içinde yaşanan karışıklıklardan ve Abbâsî Halifesi ile yaşadığı mücadelelerden başarıyla sıyrılıp konumunu korumuştur. Haçlılara karşı mücadelede aceleci davranmayıp bölgede Müslümanların siyasi birliğini kendi hâkimiyeti altında sağlamaya gayret etmiş ve bunda da başarılar elde etmiştir. Suriye'nin kuzeyinde ve Cezîre bölgelerinde Müslüman beylikleri tek çatı altında toplayan İmâdeddin Zengi, Haçlılara karşı daha güçlü bir şekilde mücadele etmiştir. 1144 yılında gerçekleştirdiği Urfa fethi ile o, dünyada büyük yankı uyandırmış ve önemli bir devlet adamı olarak anılmayı hak etmiştir. Atabey, sert mizacına rağmen adil davranması sebebiyle halk tarafından sevilmiş ve Haçlılara karşı sergilediği başarılı mücadeleler neticesinde büyük saygı görmüştür. Vefat ettiğinde dört oğlu ve bir kızı bulunmaktaydı. Ölümünden sonra büyük oğlu Seyfeddin Gazi Musul'un, bir diğer oğlu Nûreddin Mahmud ise Halep'in yöneticisi olmuştur. Bu çalışmada Atabey Zengi'nin Musul yöneticiliğine geldiği andan itibaren ülkesinin emniyeti için rakiplerine karşı uyguladığı stratejiler ve bunların yanında Büyük Selçuklu Devleti'ne, Irak Selçuklu sultanlığına, Müslüman beylikler ile Haçlı kontluklara karşı izlediği siyasi ve askeri politikalar gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Alptekin, Coşkun, *The Reign of Zangi*, Atatürk University Press, Erzurum, 1978.
- Alptekin, Coşkun, "Musul Atabeyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (DGBİT)*, C. 7, Çağ Yayınları, İstanbul, 1988.
- Ataoğlu, Remzi, "Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti", *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 1989.
- Bezer, Gülay Öğün, "İmâdüddin Zengi", *DİA*, TDV Yay., C. 44, İstanbul, 2013, ss. 258-261.
- Biçer, Bekir, "Orta Çağda Suriye'de Kürt Varlığı", *Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi (USAD)*, S. 12, Haziran, 2020, ss. 187-208.
- Demirkent, Işın, "Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış (1098-1146)", *Belleken Dergisi*, C. 53, S. 206, 1989, ss. 167-174.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, C. 2, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- Demirkent, Işın, "Kürboğa", *DİA*, TDV Yay., C. 26, Ankara, 2002, ss. 562-563.
- Ebu Şâme, Şihabuddin Abdirrahman b. İsmail, *Kitabu'r-Ravdateyni fî Ahbari Devleteyni en-Nuriyyeti ve's-Salahiyyeti*, Notlar ve açıklamalar: İbrahim Şemsi, Daru'l-Kutubi'l-ilmiiyye, C. 1, Beyrut, 2002.

- El-Azîmî, *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, Çev. Ali Sevim, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 2006.
- Gök, Halil İbrahim, “Musul Atabegliği: Zengiler (Musul Kolu:1146-1233)”, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, Ankara, 2001.
- Gürbüz, Osman, “XII. Yüzyıl İslâm Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmâdeddin Zengi”, *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, Erzurum, 2012, ss. 51-66.
- Hasan, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi*, C. 4, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1984.
- Işık, Abdulcelil, “İmâdeddin Zengi'nin Cesareti ve Başarılarında Rolü”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 2, Haziran, 2020, ss. 303-321.
- İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Halep (Seçmeler)*, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi* adıyla çev. Ali Sevim, Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, Neş. Abdulkadir Tuleymat, Daru'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, 1963.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Çev. Abdülkerim Özeydin, vd., C. 10-11, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.
- İbnü'l-Ezrak, *Târîhi Meyyâfârikîn ve Âmid-Artuklular Kısmı*, Nşr. Ahmed Savran, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1987.
- İnce, Fatma, “Nureddin Mahmud Zengi ve Haçlılar'la Mücadelesi”, *Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)*, Niğde, 2011.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- Rıdha, Marwah, “İmadeddin Zengi Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri”, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2014.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 2, Çev. Fikret Işıltan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 2008.
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Şeşen, Ramazan, *Harran Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 20.
- Şeşen Ramazan, “Cezîre”, *DİA*, TDV Yay., C. 7, İstanbul, 1993, ss. 509-511.
- Şeşen, Ramazan, “Selâhaddin-i Eyyûbî”, *DİA*, TDV Yay., C. 36, İstanbul, 2009, ss. 337-340.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Usta, Aydın, “İmadeddin Zengi ve Artuklular”, *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, Aralık, 2007, ss. 120-137.
- Yağmur, Mehmet Emin, “Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Hayatı ve Haçlılar ile Mücadelesi”, *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)*, Elâzığ, 2016.